

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՀՆԱԳՈՅՆ ԳԱՆՁԱՐԱՆԸ

Հայաստանի Ձեռագրատան մէջ (Մատենադարան) հաւաքուած ձեռագիրները պատրաստուել են ոչ միայն պատմական Հայաստանի գրչութեան բազմաթիւ կեդրոններուն մէջ, այլ եւ բազմաթիւ ուրիշ տեղեր, ուր բնակութիւն է հաստատել իր երկրէն դաղթած հայ ժողովուրդը: Այս Մատենադարանի հարստութեան մէկ մասը դրուել է Լիովի, Կամենեցի, Խրիմի Թերակղզիի շարք մը քաղաքներու, Հոռոմի, Լիվոնոյի, Վենետիկի, Պոլսոյ, Երզնկայի, Երուսաղէմի, Ադեքսանդրիոյ, Սպահանի, Պասրայի, մինչեւ իսկ հեռաւոր Պոմպէի, Կալկաթայի ու Փիլիպեան կղզիներու մէջ:

Դարեր շարունակ հայ ժողովուրդի եւ անոր գրիչներու հետ միասին հալածանքի, ոչնչացման են ենթարկուել նաեւ մեր հազարաւոր ու տասնեակ հազարաւոր ձեռագիրները, աւերուել են այդ ձեռագիրներու գրատուները: 1179ին Արաքները այրել են տասը հազարէն աւելի ձեռագիր. Լէնկ-թիմուրի կարգադրութեամբ հաւաքուել, ոչնչացուել կամ երկրէն դուրս են հանուել բոլոր ձեռագիրները: Թերեւս այս է պատճառը, որ Մատենադարանի հնագոյն ձեռագիրներու արտագրումը իններորդ դարէն անդին չանցնի:

Բայց անողոք բարբարոսական այդ հրկիզումները, ոչնչացումները չեն յուսահատեցուցել ստեղծագործ հայ ժողովուրդը: Ան նորէն հաւաքել է իր մշակոյթի մնացորդները, հիմներ է գրատուն—համալսարաններ: Այդպիսի կեդրոններ են դարձած Յովհանավանքը, Բժնին, Սեւանը, Ուշին, Տաթեւը, Վանը եւայլն:

Վերոյիշեալ բազմաթիւ գրատուն—համալսարաններու մէջ թերեւս ամենէն աչքի զարնող, ամենէն հինը եղել է Էջմիածնի գրատուն—համալսարանը:

Այս տարի առնուազն հինգհարիւրամեայ հասակ մը կ'ունենայ մեր Մատենադարանը, որ հնագոյնն է Խ. Միութեան բոլոր գրադարաններէն:

Հինգհարիւրամեայ իր պատմութեան ընթացքին Էջմիածնի գրատունը եւս, Հայաստանի բազմաթիւ ուրիշ գրատուններու հետ միասին, ենթակայ եղաւ Թաթարներու, Օսմանցիներու եւ Պարսիկներու աւերիչ արշաւանքներուն: Էջմիածնի Մատենադարանին ամենամեծ հարուած հասցնողը՝ Աղամահմադ խանի արշաւանքն էր 1795ին:

Աւելի բարբարոս ձեւով է ոչնչացուած մեր հնագոյն հարստութեան մէկ մասը 1760—ական թուականներուն, երբ Միմոն Կաթողի-

կոս հրաման է արձակել ձեռագիրներու պահպանութիւն սահմանելու մասին: Նոյնինքն Սիմոն Կաթողիկոսին պատմութեան համաձայն, Սեւանի վանահայրը՝ վախնալով ձեռագիրներու մաշած եւ դէշ վիճակի մէջ գտնուելուն համար պատասխանատուութեան կանչուելէ, Սեւանի լիճն է թափել եւ ընդմիշտ կորստեան է մատնել հսկայական քանակութեամբ հինցած-մաշած, թերեւս ամենէն աւելի հնագոյն, կարեւոր ձեռագիրները:

Եւ երբ 1830-ական թուականներուն կը փորձեն կարգի բերել Էջմիածնի երբեմնի ամենամեծ գրադարանի հարստութիւնը եւ կազմել ձեռագիրներու ցուցակը, կը տեսնենք ձեռագիրներու աննշան քանակութիւն մը:

Ըստ Փրանսացի ահագեմական Պրոսէի՝ 1840ին ուսերէն եւ Փրանսերէն լեզուներով հրատարակուած ցուցակի՝ 1840ին Էջմիածնի Մատենադարանն ունէր միայն 655 ձեռագիր եւ սպագիր դրբեր:

Էջմիածնի գրադարանի դրբերը տեղաւորուած էին խառնաշփոթ ձեւով, առանց դասակարգութեան, մէկը միւսի վրայ, պատերու այն խոռոչներուն մէջ, որոնք Ասիոյ մէջ կը փոխարինեն պահարանները:

19րդ դարու վերջերը եւ 20րդ դարու սկիզբը մտքի զարգացման եւ հանրային կարծիքի զօրացման շնորհիւ կ'աւելնայ Մատենադարանի ձեռագիրներու քանակը, սակայն դեռ կը շարունակուի բարբառոսական վերաբերմունքը թանկարժէք ձեռագիրներու հանդէպ:

1921 Փետրուար 17ին, Հայաստանի կառավարութիւնը յատուկ հրամանագրով ժողովրդական սեփականութիւն յայտարարեց Մատենադարանը եւ յանձնեց Կրթական գործավարութեան: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներուն՝ ապահովութեան համար Մոսկուա փոխադրուած 4660 ձեռագիրները կառավարութեան կողմէ անկորուստ վերադարձուեցան Հայաստան:

Այդ 4660 ձեռագիրներու վրայ նոր իշխանութեան առաջին տարիներուն աւելցան այն 1539 ձեռագիրները որ պատերազմի ընթացքին դաղթականութեան հետ փրկուած եւ Էջմիածին էին բերուած Կոտլեցէն, Ալթամարէն, Լիմէն, Վարադէն, Մուշէն եւ Թուրքիոյ զանազան վայրերէն:

Այս քսան տարիներու ընթացքին ոչ միայն խնամքով պահպանուելը են ձեռագրերը, այլեւ ձեռք են բերուել նոր ձեռագիրներ, կըրկնապատկուել է անոնց թիւը՝ հասնելով 12 հազարի:

Միայն վերջին երկու երեք տարիներու ընթացքին, պետական - հանրային այլ կազմակերպութիւններէ ու մասնաւոր անձերէ ձեռք են բերուած բազմաթիւ նոր ձեռագիրներ, որոնք ունին գիտական մեծ նշանակութիւն:

Յատկապէս այդ շրջանին է, որ Մատենադարանը հարստացած է աղբրէջանեան, պարսկական, արաբական եւ ուրիշ բազմաթիւ հնագոյն ձեռագիրներով եւ այսօր ունի այդ ժողովուրդներու բանաստեղծութեանն լաւագոյն հաւաքածոներ:

Մատենադարանը անոպառ աղբիւր է ո՛չ միայն Հայաստանի քաղաքական պատմութիւնն ու գրականութիւնը ուսումնասիրելու, այլ եւ մեր ամբողջ անցեալ մշակոյթը, գիտութիւնը ճանչնալու համար: Հայաստանի հարուստ պատմութիւնը, միջնադարեան եւ նոր ժամանակներու հայ բանաստեղծութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, աստղաբաշխութիւնը, բժշկութիւնը, մաթեմատիքը, քիմիան, բնագիտութիւնը, աշխարհագրութիւնը, երաժշտութիւնը, հայկական գեղեցիկ մանրանկարչութիւնը ճանչնալու համար առատ նիւթ կը մատակարարեն Մատենադարանի 12.000ի չափ մագաղաթեայ եւ թղթեայ ձեռագիրները:

Մատենադարանը մեծ դանձարան մըն է ոչ միայն հայ, այլ եւ Մերձաւոր Արեւելքի բոլոր ժողովուրդներու պատմութեան եւ մշակոյթին համար: Այդ ձեռագիրներուն մէջ ուսումնասիրողները կը գտնեն Պարսկաստանի, Աղբրէջանի, Վրաստանի, Ասորեստանի, Փոքր Ասիոյ, Յունաստանի եւ Հռոմի պատմութեան առանձին դրուագները, այդ երկիրներու մշակոյթի պատմութիւնը:

Դեռ յեղափոխութենէն առաջ մեր Մատենադարանը մեծագոյն հետաքրքրութիւն էր գրաւած Արեւմտեան Եւրոպայի եւ Ռուսաստանի բազմաթիւ գիտնական — ուսումնասիրողներու մէջ, սակայն անցեալին քիչերը յաջողեւ են օգտուիլ այդ շտեմարանէն:

Քանի մը տարի առաջ Մատենադարանը Վաղարշապատէն տեղափոխուեցաւ Երեւան: Ուսումնասիրուեցաւ ձեռագիրներու վիճակը եւ միջոցներ ձեռք առնուեցան գիրքերը լաւագոյն ձեւով պահպանելու համար:

Տպագրութեան էին յանձնուած 7րդ դարու մաթեմատիկոս Շիրակացիի, Ծրդ դարու պատմիչ Կորիւնի, 14րդ դարու անանուն ժամանակագրի համեմատական բնագիրները: Զեռագիրներու հիման վրայ կազմուած էին մեր մանրանկարչական ներկերու 100էն աւելի հնագոյն գեղատոմսեր: Ասոնց հիման վրայ գիտնական քիմիկոս Ա. Յարութիւնեան ստացեր է շարք մը ներկեր, որոնք, բացի նկարչութենէ, կ'օգտագործուին նաեւ մեր գորգագործութեան եւ հիւսուածեղէնի արդիւնաբերութեան մէջ:

Դոկտոր-պրոֆեսոր Մ. Արեղեան Մատենադարանի գիտական նստաշրջանին տուած իր գեկուցումով լուսաբանեց Կորիւնի կենսագրութեան եւ հայեացքներուն հետ կապուած շարք մը խնդիրներ:

Պրոֆեսոր Հայրապետեան Շիրակացիի բնագիւրներու հիման վերայ կազմեց Շիրակացիի կենսագրական տեղեկութիւնները ու լուսաբանեց անոր աշխարհահայեացքի խնդիրները:

Մատենադարանի նիւթերու հիման վրայ հետաքրքրական աշխատանք կատարեց վրացի Աբուլաձէն: Ան մեր Մատենադարանին մէջ գտաւ «Վրաստանի պատմութեան» հնագոյն՝ 12րդ դարու հայերէն թարգմանութիւնը, որ կրնար սկզբնաղբւր ծառայել «Վրաստանի պատմութեան» համար, քանի որ վրացերէն լեզուով մինչեւ այժմ յայտնի է այդ պատմութեան 15րդ դարի՝ բազմաթիւ փոփոխութիւններու ենթարկուած օրինակը միայն: Նոյն Աբուլաձէի միջոցով էր, որ 1940ին մեր Մատենադարանին մէջ երեւան հանուեցաւ հին Աղուանից լրիւ այբուբենը, որ լոյս կը սփռէ Աղուաններու՝ Աղբբէյջանցիներու այդ հին նախորդներու գրի ու գրականութեան վրայ:

Մատենադարանի գիտական ուժերու շնորհիւ գտնուեւր են Նիդամիի շարք մը գործերու հնագոյն ձեռագիր — արտագրութիւնները, ասոնց կարգին 1560ին արտագրուած «Պամսան»ը, որու լուսանցքին վրայ արտագրուած է նաեւ հնդիկ մեծ բանաստեղծ Դաւլամիի «Պամսան»՝ գրուած Նիդամիի հետեւողութեամբ:

Բացառիկ նշանակութիւն ունի Նիդամիի աղբբէյջաներէն միակ բանաստեղծութեան յայտնաբերումը Մատենադարանի ձեռագիրներու մէջ:

Գիտնականներու կողմէ սկսած ուսումնասիրութիւնները նոր մեկնաբանութեամբ կը լուսարանեն մեր անցեալի գիտութեան ու փոյլսոփայութեան ներկայացուցիչները — Նզնիկը, Շիրակացին, Գրիգոր Տաթեւացին, Դաւիթ Անյաղթը, Մխիթար Հերացին եւ ուրիշները:

1940ին կատարուած ցուցակագրութիւնները եւ հետազոտութիւնները ցոյց տուին, որ մինչեւ այժմ տպագրութեան յանձնուած միջնադարեան տաղերգուներու կարգին ձեռագիրներու մէջ ունինք բազմաթիւ անուններ, որոնք իրենց երկերով արժանի տեղ կրնային գրաւել մեր գրականութեան պատմութեան մէջ, բայց դեռ չեն ուսումնասիրուած եւ չեն հրապարակուած: Քարտագրման հետեւանքով կրկնակի եւ եռակի չափով կ'աւելնան Թլկուրանցիի, Աղթամարցիի եւ ուրիշ մեծ բանաստեղծներու երկերը:

Գ. Ա.

Սկիւռ մը սպաննած ատեն միայն մտքը կ'ունենաս. իսկ ախտաբան մը սպաննած ատեն՝ երեք բան, — զգեստը, շապիկը եւ մտքում մտքը: (Թաթարական առած):